

مطالعه تطبیقی دوره‌های تربیت مربی برنامه «فلسفه برای کودکان» در ایران و کشورهای پیشرو و ارائه الگوی مناسب برای ایران

مهرنوش هدایتی*

چکیده

مقاله حاضر برگرفته از طرحی است که در سال ۱۳۹۲ در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی اجرا شده است و به مطالعه دوره‌های تربیت مربی برنامه فلسفه برای کودکان در گروهی پژوهشی با همین عنوان و قیاس آن با دوره‌های مشابه در کشورهای پیشرو پرداخته است و با استناد به هفت معیار مرجعیت برگزاری دوره، شرایط پذیرش افراد، طول دوره، محتوای درسی، حوزه‌های موضوعی، الگوی نظری برنامه درسی و نحوه ارزیابی، بسته آموزشی جامعی ارائه می‌دهد. در نهایت، با توجه به تحلیل تطبیقی انجام‌شده، برنامه آموزشی کوتاه‌مدت ۴۲ ساعته‌ای برای آماده‌سازی مربیان در دو سطح مقدماتی و پیشرفته ارائه شد. روش آموزش به شیوه حلقه‌های کندوکاو است که افزون بر آموزش مبانی نظری در چهار حوزه بنیان‌های برنامه فلسفه برای کودکان، تعلیم و تربیت، فلسفه، و روان‌شناسی کودک، آموزش عملی نیز در هر دو سطح در نظر گرفته شده است.

کلیدواژه‌ها: مطالعه تطبیقی، تربیت مربی، برنامه فلسفه برای کودکان، برنامه درسی.

۱. مقدمه

یکی از اهداف مهم آموزشی در جوامعی که مایل به توسعه و رشد مداوم‌اند، افزون بر کسب دانش در حوزه‌های موضوعی خاص، ارتقای مهارت‌های فکری در طیف گسترده‌ای

* استادیار گروه فلسفه برای کودکان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

mehrnooshedayati@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۳/۳

از فعالیت‌های ذهنی است. جامعه ما نیز برای رشد و استقلال خویش، نیازمند افرادی خردمند و خلاق است که به جای سرسپردگی به اندیشه و آرای بیگانگان، به منابع فکری خویش اتکا دارند. پرورش چنین جامعه‌سازانی مستلزم تحول نظام آموزشی از پخته‌خواری به نظام‌های تأملی و اندیشه‌پرور است. بهبود کیفیت حیات فرد و اجتماع فقط هنگامی حاصل می‌شود که کانون تمرکز فرایند آموزشی از تعلیم به تفکر انتقال یابد و در این سیستم، افراد با دسترسی به ملاک‌ها و ابزارهای معتبر، کاشف معنای عمیق پدیده‌های زندگی خویش باشند. لیپمن (۱۹۸۰) با باور به این موضوع که هیچ فردی قادر نیست معنای اصیل و واقعی هر پدیده را به فرد دیگر ارائه دهد، مگر آن‌که خود فرد در جهت کشف و درک آن معنا تحقیق و کوشش کند. هدف رویکرد آموزشی فلسفه برای کودکان را کشف معنای حقیقی از طریق کندوکاو و گفت‌وگوهای استدلالی در فضایی گروهی ذکر می‌کند، فضایی که می‌تواند نمادی از جامعه‌ای آزاداندیش باشد. دسترسی به چنین هدفی مستلزم حضور معلمانی است که طی سال‌های رشد دانش‌آموزان رویکردی اتخاذ کنند که در آن تک‌تک افراد عادت به تفکر منطقی و استفاده از ابزارهای تفکر نقاد، خلاق، و مراقبتی را درونی‌سازی کنند و آن را در حیات اجتماعی بزرگسالی خود جاری سازند.

با عنایت به سند ملی چشم‌انداز ۲۰ ساله نظام جمهوری اسلامی ایران در افق سال ۱۴۰۴، که از ۱۳۸۴ تصویب و ابلاغ شده است - و در حال حاضر فقط یک دهه تا تحقق اهداف این سند زمان باقی است - کسب مهارت‌های گوناگون تفکر، اعم از تفکر انتقادی، علمی، منطقی، خلاق، مشارکتی و بی‌شک تفکر مسئولانه و مراقبتی، ضرورت تام دارد. در این سند برای ایران و ایرانیان ویژگی‌های بلندمرتبه‌ای پیش‌بینی شده است که مستلزم توسعه همه‌جانبه، مبتنی بر مقتضیات بومی، در عین تعامل سازنده و مؤثر با سایر کشورهای جهان، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها، پیشرفت دانش جهت توان‌مندی علمی و عملی، حفظ امنیت و رفاه اجتماعی، ارتقای مسئولیت‌پذیری، رضایت‌مندی، تقویت روحیه همکاری و تعاون، تأثیرگذاری و نه تأثیرپذیری و نواندیشی است.

با وجود این چشم‌انداز هنوز شاهد آن هستیم که مهارت‌های فکری به‌گونه‌ای درست و دقیق در برنامه درسی و روش‌های تدریس مدارس ما گنجانده نشده است. هنوز هم محتوای آموزشی و کتاب‌ها، که ابزارهای اصلی برنامه آموزشی ما هستند، با مسائل زندگی دانش‌آموزان ارتباط کمی دارند. متأسفانه، با وجود روشن‌گری‌های فراوان، برخی اشکالات بنیادین، به‌ویژه اجرایی با سماجت بسیار در بدنه نظام آموزشی رایج چنان ریشه

دوانده است که اصلاحش، جز با تغییرات بنیادین در دو سطح اساسی امکان‌پذیر نیست؛ یک سطح، حوزه‌های برنامه‌ریز و قانون‌گذار است که مسئول طرح‌های کلان آموزشی است و سطح دیگر، که به‌زعم نگارنده و به علل متعدد اهمیت بالاتری دارد، نگرش و دیدگاه آموزگاران است.

بی‌شک، قابلیت و توانایی حرفه‌ای معلم برنامه‌های درسی را غنی و ضعف و ناتوانی‌اش از اعتبار و کیفیت برنامه به‌شدت می‌کاهد (ملکی، ۱۳۸۵). وقتی هدف آموزش به‌جای یادگیری، خوب‌اندیشیدن و کشف معنا شود، رسالت معلم هم به‌جای سخنرانی و حافظه‌پروری، ترویج کندوکاو و پژوهش می‌شود. آموزگاران که باور دارند دانش در حوزه درسی که تدریس می‌کنند از پیش تکمیل شده است، نیاز اندکی به پژوهش احساس می‌کنند؛ پژوهش فقط در سایه احساس نیاز دائمی به کشف ناشناخته‌ها پیش می‌رود. بنابراین، واضح است که برنامه آموزشی معلم نیز باید حسی از ناقص‌بودن، کمال‌نیافتن و ناپایداری دانش بشری را، هم در آغاز و هم در طول ارائه موضوعات درسی، به دانش‌آموزان انتقال دهد. همین نگاه به دانش بشری موضع آموزگار را از «دانای کل» به «تسهیل‌گر» فرایند تحقیق تغییر می‌دهد.

تغییراتی را که در پی تسری رویکردهای تأملی، همچون برنامه آموزش فلسفه برای کودکان، در بدنه نظام آموزش و پرورش اعمال شده است نباید صرفاً به‌منزله تغییر در سبک آموزش پنداشت. این امر شامل توسعه کل فرایند آموزشی است تا یادگیری مهارت‌های تفکر در هر حوزه موضوعی جای گیرد. این بازننگری در فرایند آموزشی را، افزون بر توجه به نیازهای دانش‌آموزان برای جست‌وجوی معنا، می‌توان پاسخی به نیازهای جدی و عمیق معلمان و مربیان در عصر بحران‌های آموزشی معاصر دانست. بر اساس این، تحولات ماهوی در بنیان و اهداف تعلیم و تربیت طی دهه‌های اخیر، در ماهیت نقش معلم نیز تغییراتی پدید آورده است و مفهوم معلم را با فردی خودآگاه، که تفکر تأملی و انتقادی را در کلاس ترویج می‌دهد، هم‌معنا کرده است. این تغییر رویکرد نیازمند آموزش افرادی است که بتوانند نگاه خود را به یادگیری، یاددهی، دانش‌آموز و دانش تغییر دهند.

۲. ضرورت دوره‌های تربیت مربی فبک

برخی افراد، با اشاره به دانش‌آموز‌محور بودن برنامه فلسفه برای کودکان و همچنین استدلال مدافعان برنامه، مبنی بر ذات فیلسوفانه کودکان، این‌گونه برداشت می‌کنند که در پژوهش‌های

فلسفی در کلاس درس، دانش‌آموزان برای کندوکاوهای فلسفی نیاز به هیچ آمادگی، تشویق یا پرورشی ندارند. بنابراین، ممکن است این‌گونه تلقی شود که با حرکت از معلم‌محوری به دانش‌آموز‌محوری، نقش معلم در این رویکرد آموزشی به کم‌ترین حد رسیده است و معلمان نیازی به یادگیری مهارت‌های خاص ندارند، اما با اندکی تأمل درمی‌یابیم که این‌گونه نیست؛ در حلقه‌های کندوکاو فلسفی حضور مربیانی که فضای کنجکاوی‌های درونی و ابهامات فلسفی را فراهم می‌سازند بسیار ضروری است.

از طرفی ممکن است این سوء برداشت درباره‌ی توان‌مندی معلمان نیز پیش آید؛ توان‌مندی‌ای که صرفاً بازیابی «کودک درون» و گوش‌دادن به ابهامات و خلاقیت‌هایش برای کار معلمان در کسوت افرادی اندیشمند و پیشرو در حلقه‌های کندوکاو فلسفی کفایت می‌کند. البته گرچه این شرط برای مربی فلسفه برای کودکان لازم است، اما به‌یقین برای تداوم فرایند کندوکاو اصولی و هدف‌مند کافی نیست. بی‌شک، چنین تلقی‌ای از قابلیت‌های معلم برای کار در کلاس‌های کندوکاو فلسفی، نه برای مربی و نه برای دانش‌آموز مفید است و فقط آن‌ها را سردرگم می‌کند. برخلاف این استدلال‌های غلط، همه‌ی مبدعان و مدافعان برنامه‌ی فلسفه برای کودکان نیاز به آموزش در زمینه‌ی مهارت‌های فکری را، هم برای مربی و هم برای دانش‌آموز، کاملاً محرز می‌دانند. به باور لیپمن «اگر مدارس مزین به فلسفه پاشنه‌آشلی داشته باشند، به‌نظر می‌رسد در منطقه‌ی آماده‌سازی معلم است» (لیپمن، ۱۹۸۷: ۹۰).

درحقیقت، در قلب برنامه‌ی فلسفه برای کودکان، آن‌گونه که متیو لیپمن عرضه کرده است، مواد درسی و معلمان متبخر قرار دارند. طبق نظر مدافعان و مبدعان این برنامه، رویکرد آموزشی فلسفه برای کودکان اجرایی نمی‌شود، مگر آن‌که معلمانی مشتاق به پرسش‌گری و تفکر نقاد و خلاق آن را در کلاس‌های درس به اجرا گذارند. لیپمن در فلسفه به مدرسه می‌رود (*Philosophy Goes to School, 1980*) می‌گوید که آموزش به روش فلسفی مستلزم آن است که معلمان یادگیری را از طریق گفت‌وگو و احترام به روح کنجکاوی و پژوهش‌گر کودکان هدایت کنند.

همان‌طور که سوزان گاردنر (Gardner, 1996) نیز اشاره می‌کند، تشویق و تمایل به گفت‌وگو با کودکان در کلاس درس برای پیشبرد فکری آنان کافی نیست. بحث باید به‌گونه‌ای دقیق و واقعی، به‌صورت تحقیق فلسفی عمیقی هدایت شود و معلم به‌منظور اطمینان از حصول صحت این اتفاق باید از قبل ابزارهای لازم تفکر و تدریس به شیوه‌ی

فلسفی را دریافت کرده باشد. درحقیقت، تسهیل‌گر برنامه فلسفه برای کودکان خود از طریق پرسش‌های باز، چالش ایده‌ها، ارائه جایگزین‌ها، شفاف‌سازی مفاهیم و عبارات و تحقیق درباره ادله و به‌ویژه اصلاح شخصی رفتارهای خود، الگوی فکری خوبی به کودکان ارائه می‌دهد.

به باور لیپمن (۲۰۰۳)، برای داشتن معلمانی با ویژگی تسهیل‌کننده فرایند تعمیق و ارتقای تفکر دانش‌آموزان، به تغییر و اصلاح برنامه آموزشی معلمان نیاز است. باید بتوانیم معلمانی که قوه تفکر عالی دارند جانشین معلمان سنتی کنیم. آموزش در این برنامه باید به‌گونه‌ای باشد که افراد طی آن مهارت‌های فکری را فرا بگیرند تا بتوانند استدلال‌های قوی ارائه دهند، استدلال‌های سفسطه‌آمیز را بشناسند و از الگوهای منطقی استدلال استفاده کنند. به همین دلیل، یکی از نخستین اقدامات وی و همکارانش در دانشگاه مونت کلیر نیوجرسی، از همان سال‌های آغازین ارائه این برنامه درسی، طراحی و برگزاری دوره‌های آموزشی برای مربیان بود که به تأسیس رشته‌های دانشگاهی تربیت معلم در مقاطع کارشناسی تا دکترای مرتبط با این حوزه منجر شد. این موضوع نمایان‌گر اهمیت و لزوم آماده‌سازی معلمان برای تسهیل‌کنندگاوهای فلسفی در کلاس درس است.

در این راستا، افزون بر دوره‌های آموزشی در سطوح دانشگاهی، دوره‌های ضمن خدمت تربیت مربی به شکل کارگاهی، بهترین و مفیدترین اقدامی است که سطح عملکرد علمی، کاربردی و کیفی معلمان را ارتقا می‌بخشد. به باور گرین، برای حصول بیش‌ترین منفعت از برنامه فلسفه برای کودکان، آموزگاران باید در دوره‌هایی که به همین منظور و با دقت طراحی شده‌اند آموزش ببینند و بر فعالیتشان به‌صورت دوره‌ای نظارت شود (Green, 1997: 22).

بر اساس شواهد و تحقیقات، اگر بپذیریم که توفیق و استقبال روزافزون از برنامه آموزشی فلسفه برای کودکان مبین تناسب این برنامه با نیازها و الزامات تربیتی در عصر کنونی است، لزوم آماده‌سازی معلمان برای فعالیت در حلقه‌های کندوکاو فلسفی ضرورت آموزش تخصصی معلمان برای تسهیل‌گری در حلقه‌های کندوکاو را دوچندان می‌سازد. علاوه بر این، ورود نابهنگام این برنامه به نظام آموزش و پرورش، بدون آماده‌سازی زیرساخت‌ها، لزوم توجه خاص و همراه با فوریت قطعی به تربیت مربیان فلسفه برای کودکان و پرورش معلمان برای اجرای این برنامه را دوچندان می‌سازد. بنابراین، بی‌توجهی به آماده‌سازی معلمان برای گفت‌وگوهای فلسفی و زمینه‌سازی نکردن فکری و حرفه‌ای

مناسب برای تسهیل گران حلقه‌های کندوکاو فلسفی، منجر به خطر دوری یا حتی تناقض در دستیابی به اهداف ارزشمند این برنامه می‌شود، اما همواره در باب محتوای این دوره‌های آمادگی معلمان، پرسش‌ها و چالش‌هایی وجود دارد.

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در حوزه فلسفه برای کودکان، رسالت پرورش و تقویت دانش و مهارت معلمان و به طور کلی علاقه‌مندان به این حیطه را برای اجرای فنون مدنظر، به‌منزله یگانه گروه رسمی، بر عهده گروه فلسفه برای کودکان و نوجوانان در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی نهاده است. این گروه چندین سال است که به ترویج اصولی این برنامه از طرق گوناگون، از جمله برپایی کارگاه‌های تربیت مربی مبادرت دارد. مقاله حاضر گزارشی است از طرحی که به پژوهش پیرامون ویژگی‌های گوناگون دوره‌های تربیت مربی در کشورهای پیشرو در حوزه مربوطه پرداخته است و درنهایت، بر اساس این مطالعه، پیشنهاد الگوی مناسبی برای این کارگاه‌ها در ایران ارائه شده است.

۳. روش پژوهش

نخستین اقدام در جهت مطالعه تطبیقی، ارسال نامه الکترونیکی به همه افراد فعال در حوزه فلسفه برای/ با کودکان در سراسر جهان بود که به نوعی در حال برگزاری دوره‌های تربیت مربی بودند. در این نامه، هفت محور در دوره‌های تربیت مربی پرسیده و درباره آن تحقیق شد:

۱. مرجعیت، وابستگی یا استقلال موسسه برگزاری دوره‌ها؛

۲. پیش‌زمینه و شرایط پذیرش افراد برای کارگاه‌های تربیت مربی؛

۳. طول مدت دوره‌ها؛

۴. محتوای علمی و عملی دوره‌ها؛

۵. حوزه‌های تحت پوشش در این برنامه؛

۶. رویکرد نظری برنامه درسی؛

۷. نحوه ارزش‌یابی دوره.

این پرسش‌نامه اینترنتی برای همه اعضای انجمن بین‌المللی کندوکاو فلسفی با کودکان (ICPIC)^۱، که شامل تمامی مراکز فعال فلسفه برای/ با کودکان می‌شود، ارسال و ظرف چند روز نخست، در پاسخ به پرسش‌نامه فوق، از حدود یازده کشور پاسخ دریافت شد.

این کشورها، شامل سوئیس (Nathalie Frieden)، انگلستان (Lizzy Lewis)، پرتغال (Maria LUÍSA ABREU)، کانادا (Michel Sasseville)، استرالیا (Tim Sprod)، ایتالیا (Maura Striano)، انگلستان (Emma Worley)، برزیل (Walter Omar Kohan)، اتریش (Daniela G. Camhy)، اسپانیا (Fulvio C. Manara)، و کره جنوبی (jinwhan park) بودند.

بر اساس ایجاب اخلاقیات پژوهش، به همه نامه‌های ارسالی پاسخ داده شد و ضمن تشکر از همکاری با این طرح، مقرر شد نتیجه پژوهش به همه افرادی که به این پرسش‌نامه پاسخ داده‌اند در قالب مقاله اطلاع‌رسانی شود. سپس همه پاسخ‌ها ترجمه و دسته‌بندی شد. گام بعدی، جست‌وجوی دوره‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان، از طریق وبسایت‌های معتبر بود که برای این منظور از سایت دانشگاه مونت کلیر، که معتبرترین انجمن پیشبرد فلسفه برای کودکان (IAPC) را حمایت می‌کند، بهره گرفته شد:

<http://www.montclair.edu/cehs/academics/centers-and-institutes/iapc/philosophy/affiliates-contact>

از طریق این سایت، به مراکز فلسفه برای کودکان در سراسر جهان، که سایت رسمی داشتند، دست یافتیم و بدین ترتیب، فاز دوم مطالعه تطبیقی آغاز شد؛ به گونه‌ای که کشورهایی که دوره‌های تربیت مربی داشتند انتخاب و محتوای دوره و روش برگزاری و ارزیابی آن‌ها ترجمه شد و در صورت نیاز، با مرکز برگزاری تماس گرفته شد.

گام بعدی در این پروژه، برگزاری دوره تربیت مربی مقدماتی در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی بود. این دوره، با همکاری اساتید داخل و خارج از پژوهشگاه، که همگی از پیشروان و متخصصان این برنامه در ایران‌اند و متعاقب برخی اصلاحات در مقایسه با دوره‌های قبل برگزار شد.

۴. تحلیل تطبیقی محتوای آموزشی کارگاه‌های تربیت مربی در ایران و کشورهای پیشرو در زمینه فلسفه برای کودکان

در این بخش، با توجه به محورهای هفت‌گانه پرسش‌نامه ارسالی برای مؤسسات برگزارکننده دوره‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان، میان کارگاه‌های مقدماتی و پیشرفته این برنامه در پژوهشگاه علوم انسانی با کارگاه‌های مشابه در سایر کشورهای پیشرو، بررسی تطبیقی به عمل آمد. البته گفتنی است که دپارتمان فلسفه برای کودکان در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی یگانه بانی برگزاری دوره‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان

نیست، اما به علت آن که این طرح صرفاً بر تحلیل تطبیقی دوره‌های تربیت مربی دپارتمان فلسفه برای کودکان پژوهشگاه علوم انسانی تمرکز داشته است، در این مقاله اختصاصاً به مقایسه تطبیقی و تحلیل این کارگاه‌ها می‌پردازیم. گفتنی است به‌منظور پیشگیری از اطاله کلام و به‌هم خوردن نظم نوشتاری مقاله، در تحلیل‌هایی که در پی می‌آید از ذکر مکرر آدرس منابع استفاده شده خودداری کرده‌ایم و تأکید می‌شود که هر جا به کشوری اشاره شده است، اطلاعات آن از وب‌سایت مربوط، که در بخش منابع به تفصیل آمده است، یا نامه‌هایی که از طریق مکاتبات اینترنتی اخذ شده استخراج شده است.

۱.۴ وابستگی و مرجعیت قانونی مراکز برگزارکننده

بر اساس یافته‌های این پروژه در اغلب کشورهای پیشرو در رویکرد فلسفه برای کودکان، از جمله امریکا، اتریش، ایتالیا، برزیل، کره جنوبی و کانادا برگزاری دوره‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان بر عهده انجمن‌ها و دپارتمان‌های وابسته به دانشگاه است. در این کشورها دپارتمان‌های فلسفه یا تعلیم و تربیت با تأسیس گروه‌های تخصصی و انجمن‌های علمی به ترویج این برنامه، به‌ویژه تربیت مربیانی توانمند جهت تسهیل‌گری در حلقه‌های کندوکاو فلسفی می‌پردازند.

در برخی کشورهای دیگر، مانند پرتغال و اسپانیا، برنامه فلسفه برای کودکان رسماً در نظام آموزش و پرورش اجرا می‌شود و دوره‌های آموزش ضمن خدمت معلمان برای برنامه فلسفه برای کودکان بخشی از آموزش رسمی کشور است. در برخی کشورها، مانند استرالیا، این برنامه در عین حال که زیر نظر سیستم دانشگاهی بوده است و همه معلمان را ملزم به یادگیری حلقه کندوکاو در قالب واحدی اجباری در آموزش‌های اولیه می‌کند، اما راه اصلی دست‌یابی به دوره‌های ضمن خدمت معلمان در این کشور کارگاه‌هایی است که انجمن FAPSA^۳ برگزار می‌کند؛ این انجمن سازمان غیرانتفاعی و تخصصی پیشبرد فلسفه در مدارس است و اهداف و آرمان‌های انجمن‌های وابسته در سراسر کشورهای استرالیا، نیوزیلند و سنگاپور را دنبال می‌کند.

اما در سایر کشورها ممکن است مؤسسات مستقل مروج این برنامه باشند. برای مثال در انگلستان، مؤسسه ساپیر (SAPERE)^۴، که مؤسسه خیریه آموزشی شناخته‌شده در جهان است، به ترویج گسترده این برنامه می‌پردازد و گفتنی است یکی از جامع‌ترین بسته‌های آموزشی دوره‌های تربیت مربی برای کلاس‌های فلسفه برای کودکان را، که الگویی برای

سایر کشورهاست، این مؤسسه ارائه می‌دهد. اگرچه این مؤسسه به تأیید انستیتو پیشبرد فلسفه برای کودکان (IAPC) و انجمن بین‌المللی کندوکاو فلسفی با کودکان (ICPIC) رسیده است، اما نهادی مستقل است و به مؤسسات عالی آموزشی هیچ وابستگی‌ای ندارد.

شایان ذکر است که این تنوع در مرجع برگزاری دوره‌ها، نه فقط بین کشورها بلکه در هر کشور نیز به چشم می‌خورد. برای مثال، این تنوع در امریکا و کره جنوبی دیده می‌شود که با وجود وفاداری به سنت لیمن، عملکردشان در دوره‌های تربیت مربی متفاوت بوده و شامل نظام دانشگاهی، نظام آموزش و پرورش یا حتی نظام خصوصی می‌شود.

گفتنی است در اغلب کشورهای بررسی شده، حتی در صورت استقلال مؤسسه مروج برنامه فلسفه برای کودکان، وابستگی غیررسمی به مراکز آموزشی مثل دانشگاه یا نظام آموزش و پرورش حفظ می‌شود و آن‌ها، دوره‌ها و کارگاه‌های تربیت مربی را با همکاری اساتید علمی و با دعوت مدارس برگزار می‌کنند. برای مثال، جو اویلر (Joe Oyler)، که مستقلاً دوره‌های دو روزه آموزشی را در مدارس امریکا برگزار می‌کند، از اعضای اصلی IAPC در دانشگاه مونت کلیر نیوجرسی است و در تدوین و برگزاری همه برنامه‌های این مؤسسه معتبر دانشگاهی حضور فعال دارد. با توجه به این موضوع، به نظر می‌رسد به چند علت بهتر است انجمن‌ها و گروه‌های وابسته به دانشگاه کارگاه‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان را برگزار کنند؛ از جمله این‌که این برنامه رویکردی بین‌رشته‌ای دارد و باید تیمی متخصص آن را آموزش دهد؛ به همین دلیل، در فضاهای آکادمیک، که گروه‌های تخصصی گوناگون این حوزه از جمله متخصصان فلسفه، روان‌شناسی، تعلیم و تربیت و ادبیات را گرد هم آورده است، احتمال توفیق در ترویج و تربیت اصولی افراد برای فعالیت در این حوزه بیش‌تر خواهد بود.

این برنامه، در عین عملیاتی و کاربردی بودن، پشتوانه‌های نظری قوی و ارزش‌مندی دارد که در صورت نداشتن اشراف کامل و جامع به آن‌ها، احتمال خطور از اهداف اصلی برنامه بسیار بالا می‌رود؛ در نتیجه، افرادی که به آماده‌سازی تسهیل‌گران برنامه فلسفه برای کودکان اقدام می‌کنند باید خود اساتیدی متخصص و مشرف به موضوع برنامه باشند.

بی‌شک، برای حصول توفیق در این برنامه، افزون بر آماده‌سازی معلمان در حین خدمت، لازم است معلمان آینده برای تدریس با چنین رویکردی آشنا شوند؛ در نتیجه، لزوم تأسیس رشته‌های دانشگاهی در این زمینه کاملاً احساس می‌شود و بدین منظور انجمن‌های دانشگاهی می‌توانند در تسریع و تداوم این روند نقش مؤثری ایفا کنند.

از آن‌جا که جامعه آماری این برنامه مدارس و دانش‌آموزان در حال تحصیل‌اند، در صورتی که مرجعیت مؤسسات مروج این برنامه، با نظام‌های رسمی آموزشی (چه در سطح آموزش و پرورش و چه در سطح آموزش عالی) باشد، احتمال حمایت و پشتیبانی این انجمن‌ها و مؤسسات نیز بیش‌تر خواهد بود.

در ایران، مانند اغلب کشورهای پیشرو، به‌رغم تنوع در مرجعیت نهادهای فعال در حوزه فلسفه برای کودکان (به‌ویژه طی سال‌های اخیر)، جامع‌ترین دوره‌های تربیت مربی برنامه فلسفه برای کودکان را دپارتمان فلسفه برای کودکان ارائه می‌کند. این دپارتمان، که از ۱۳۸۶ در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و با مجوز وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تأسیس شده است، افزون بر کارگاه‌های اختصاصی تربیت مربی، کارگاه‌ها و نشست‌های تخصصی و سخنرانی‌های متعددی در این حوزه برنامه‌ریزی و اجرا می‌کند. اساتید برگزارکننده دوره‌های تربیت مربی همگی از اعضای هیئت علمی بوده‌اند و سوابق پژوهشی و عملیاتی متعددی در این حوزه دارند. بر اساس این، می‌توان گفت از حیث مرجعیت، ایران با کشورهای پیشرو همسوست.

۲.۴ شرایط پذیرش افراد برای کارگاه

از آن‌جا که در این برنامه فقط آموزگاران موفق خواهند بود که بالقوه برای ایده‌های خود و کودکان ارزش بسیاری قائل‌اند و به نیازها و علایق کودکان تمایل وافر دارند، فرایند انتخاب فراگیران برای آموزش تسهیل‌گری در حلقه کندوکاو باید با دقت صورت گیرد. در کشورهایی مثل آمریکا و کانادا، که دوره‌های کارشناسی یا دکترای مرتبط با این رشته وجود دارد، اصولاً رویه انتخاب افراد برای تسهیل‌گری در حلقه‌های کندوکاو کاملاً آکادمیک است. مثلاً در مؤسسه پیشبرد فلسفه برای کودکان در آمریکا، روند انتخاب دانشجویان محدودی با مهارت مشاوران تحصیلی و همچنین ارزیابی اساتید دانشگاه از مقالات ارسالی متقاضیان و فعالیت‌های مرتبط، برای شناسایی افراد مناسب این فعالیت، صورت می‌گیرد. برای دوره دکترای نیز کاندیداها باید تحت نظارت استاد راهنمای دکترای، درباره موضوع ارزش‌مندی پژوهش کنند و مجموعه فعالیت‌های پژوهشی خود در این زمینه را به‌منظور بررسی و ارزیابی به اساتید ارائه دهند.

اما در همین کشور افراد برای شرکت در کارگاه‌های یک‌هفته‌ای آشنایی با برنامه فلسفه برای کودکان در مؤسسه پیشبرد فلسفه برای کودکان در دانشگاه مونت کلیر (IAPC) هیچ

نیازی به دانش خاص در حیطه برنامه آموزشی فلسفه برای کودکان یا هر نوع تجربه فلسفیدن با کودکان و معلمان ندارند. در این کارگاه‌ها همه آموزگاران، پروفیسورها، و سایر علاقه‌مندان از سراسر جهان، یک هفته گردهم می‌آیند و در این هفت روز فعالیت‌های ارزش‌مندی، مانند مطالعه و بررسی مبانی فلسفه برای کودکان، گفت‌و شنود و تولید مطالب علمی جدید را تجربه می‌کنند.

در کشورهایی مثل کره جنوبی، ایتالیا و اسپانیا دوره‌های تربیت مربی برای همه معلمان مدارس، مربیان مهد کودک‌ها، دانشجویان و افراد متخصص در حوزه تعلیم و تربیت برگزار می‌شود. اصولاً در مراکز وابسته به دانشگاه شرط پذیرش افراد برای شرکت در کارگاه‌های تربیت مربی برنامه فلسفه برای کودکان، که در نهایت گواهی معتبر تسهیل‌گری اعطا می‌کند، داشتن پشتوانه‌های علمی، مثل مدارک دانشگاهی در زمینه فلسفه و تعلیم و تربیت است. مثلاً در دانشگاه کارل فرانزیس (Karl-Franzens University) واقع در شهر گراز اتریش (Graz/ Austria) افراد برای شرکت در این دوره‌ها باید مدرک لیسانس حرفه‌ای معلمی داشته باشند یا دانشجوی کارشناسی ارشد باشند و یا حتماً دوره کارشناسی خود را به اتمام رسانده باشند؛ زیرا همه دوره‌هایی که این مرکز ارائه می‌کند در سطح دروس دانشگاهی است. به همین دلیل کاندیداهای شرکت در این دوره‌ها نیز باید مدارک آکادمیک داشته باشند. همچنین، علاوه بر این دوره‌های تخصصی، دپارتمان فلسفه دانشگاه کارل فرانزیس دوره‌های کوتاه‌مدت‌تری نیز برای دانشجویان کارشناسی، معلمان حرفه‌ای و حتی افراد دیپلمه برگزار می‌کند؛ طول دوره‌ها حداکثر ۴۵ ساعت است.

این در حالی است که در برخی کشورها و مؤسسات، مانند استرالیا و انگلستان، سطح اول یا مقدماتی کارگاه‌های تربیت مربی معمولاً هم برای معلمان با زمینه ضعیف فلسفی یا بدون هیچ زمینه فلسفی و هم برای تعداد کمی از فارغ‌التحصیلان فلسفه، که هیچ مدرک یا تجارب آموزشی در این زمینه ندارند، برگزار می‌شود. مثلاً در بنیاد فلسفه انگلستان (The Philosophy Foundation) برای شرکت در این دوره‌ها الزاماً نیازی به تجربه و سابقه فعالیت قبلی در مدارس یا دانش فلسفی نیست و تمامی فارغ‌التحصیلان رشته‌های گوناگون فلسفه و آن‌هایی که در مدارس یا هر محیط آموزشی فعالیت می‌کنند و همه علاقه‌مندان به این حوزه می‌توانند در این دوره‌ها شرکت کنند. اما در هر دوی این کشورها داشتن پیش‌زمینه فلسفی یا تعلیم و تربیت و همین‌طور سابقه فعالیت تدریس در نوع مدرکی که اعطا می‌شود دخیل است. در دانشگاه واشینگتن نیز دوره‌های تربیت مربی صرفاً برای دو

گروه برگزار می‌شود؛ دانشجویان رشته‌های فلسفه و تعلیم و تربیت و فارغ‌التحصیلان این دو رشته، که گروه دوم، در کار نظارت بر روند آموزشی گروه اول، اساتید را یاری می‌کنند. در ایران پذیرش اعضا برای دوره‌های تربیت مربی برنامه فلسفه برای کودکان با اطلاع‌رسانی جامع به عموم افراد و مخاطبان آغاز می‌شود، که این موضوع به علت رعایت اخلاق حرفه‌ای است، اما اصولاً برای انتخاب افراد از میان متقاضیان سه شرط در نظر گرفته می‌شود:

۱. آشنایی با برنامه فلسفه برای کودکان و شرکت در دست‌کم دو برنامه یا کارگاه قبلی گروه فلسفه برای کودکان؛
۲. داشتن فعالیت‌های آموزشی با کودکان؛
۳. داشتن مدرک تخصصی مرتبط.

سایر افراد به کارگاه‌های جانبی معرفی می‌شوند که صرفاً برای آشنایی با ابعاد گوناگون این برنامه بوده است و دلالتی بر امکان تسهیل‌گری در حلقه‌های کندوکاو نیست. علاوه بر این راه جذب فراگیر برای دوره‌های تربیت مربی، گاه این دوره‌ها بنابر درخواست مؤسسه آموزشی خاصی برگزار می‌شود که در این صورت تعداد متقاضیان باید به ۲۰ تا ۲۵ نفر برسد.

بر اساس این مطالعه مشخص شد که درباره دست‌بندی افراد شرکت‌کننده بر حسب پیش‌زمینه فعالیت و توان علمی‌شان، دو رویکرد وجود دارد که صحت هر یک را می‌توان با تحقیق و بررسی‌های میدانی اثبات کرد. رویکرد نخست بر جداسازی افراد با پیش‌زمینه‌های گوناگون فلسفی، تربیتی و غیرمرتبط با یک‌دیگر و همچنین تفکیک کارگاه معلمان و مربیان از افرادی که سابقه فعالیت آموزشی با کودکان و نوجوانان را ندارند تأکید دارد. علت این جداسازی را می‌توان کسالت‌بار شدن کلاس‌های مرتبط با هر رشته، در عین لزوم آن برای سایرین دانست، اما در رویکرد مقابل اهمیت مشارکت دانش و تجربه اعضای مختلف در کارگاه‌های تربیت مربی و افزایش غنا و تجربه‌آموزی در حین جلسات است. گفتنی است اتخاذ رویکردی متعادل، که نه صرفاً بر دست‌بندی مطلق افراد مبتنی بوده و نه تنوع پیشینه فعالیت و دانش را پیش روی دارد، رویه‌ای هوشمندانه است. بر اساس همین، نحوه پذیرش افراد برای مشارکت در کارگاه‌های مقدماتی تربیت مربی برنامه فلسفه برای کودکان مطابق با رویه پذیرش در سایر کشورهای پیشرو، بر اساس طیف محدودی از افراد با پیش‌زمینه علمی حداقل مدرک کارشناسی در رشته‌های مرتبط و آشنایی مقدماتی با برنامه فلسفه برای

کودکان بوده است و در هر صورت اولویت با معلمان و همه افرادی است که مشغول و مشتاق فعالیت آموزشی با کودکان‌اند. شایان ذکر است، ارتقا به سطوح پیشرفته این دوره‌ها، هم در ایران و هم در تمامی کشورهای بررسی شده، مشروط به شرکت مؤثر در دوره‌های مقدماتی است.

۵. طول مدت دوره‌های تربیت مربی برنامه فلسفه برای کودکان

طول مدت آماده‌سازی معلمان برای برنامه فلسفه برای کودکان طیف بسیار متنوعی دارد. این طیف از یک دوره چندین ساله کارشناسی و دکترای پیوسته تا دوره‌های کوتاه‌مدت دوازده‌ماهه متغیر است. با توجه به هدف این پروژه، که مبتنی بر کارگاه‌های کوتاه‌مدت و به نوعی ضمن خدمت برای معلمان و مربیان این برنامه است، می‌توان این گستره را برای مقایسه مطلوب‌تر تا حدی محدود ساخت. پیش از بررسی مدت دوره‌ها در کشورهای گوناگون، می‌توان حدس زد که این تفاوت و تنوع در اهداف و انتظارات هر کارگاه ریشه دارد. در نتیجه، کارگاهی که صرفاً برای آشنایی با این برنامه است مدت زمان کم‌تری را به خود اختصاص می‌دهد و کارگاهی که معطوف به پرورش و آماده‌سازی معلمان برای فعالیت حرفه‌ای در کلاس درس است نیازمند صرف زمان بیش‌تر برای استحکام زیرساخت‌ها و تمرین مهارت‌هاست.

مدت دوره‌های کوتاه تربیت مربی در مؤسسه پیشبرد فلسفه برای کودکان (IAPC) در آمریکا یک هفته است که البته در قالب سمینار تئوری و عملی برگزار می‌شود و شامل گواهی تسهیل‌گری برنامه فلسفه برای کودکان نیست. این در حالی است که دانشگاه واشینگتن دوره‌های تربیت مربی ترمیک دارد که در سه ترم پاییز، بهار و تابستان برگزار می‌شود و در هر ترم، میان دو تا پنج واحد درسی ارائه می‌شود و باز در همین کشور، در دانشگاه اورگون غربی در شمال غربی آمریکا این دوره‌ها معمولاً در ۳۰ ساعت زمان کارگاهی ارائه می‌شود. کارگاه‌های موفق دوره‌های تربیت مربی پنج تا چهارده روز به طول می‌انجامد و تجربه نشان داده است که مربیان به این زمان تمایل بیش‌تری دارند تا دوره‌های بسیار طولانی. اصولاً نحوه برگزاری کارگاه با هماهنگی شرکت‌کنندگان صورت می‌گیرد (برای مثال، چند روز متوالی، یک روز در هفته در طول چند هفته، چند تعطیلات آخر هفته، یک دوره سمینارهای شبانه همراه با تجارب عملی). در این مرکز گاهی کارگاه‌های مقدماتی موفق به صورت کارگاه «تک - مؤلفه‌ای» (one-component) برای معلمان برگزار

می‌شود که هنوز کار خود را آغاز نکرده‌اند یا به هر علتی در خانه‌اند و سر کار نمی‌روند. این کارگاه هفت تا هشت روز به طول می‌انجامد.

در استرالیا نیز علاوه بر این که حلقه‌کنندگان بخشی از آموزش آکادمیک در دوره‌های تربیت معلم بوده است و کندوکاو فلسفی در قالب یک واحد درسی در برخی رشته‌های علوم انسانی اجباری است، اما دوره‌های کوتاه‌مدت تربیت مربی این برنامه در سه سطح برگزار می‌شود که سطح مقدماتی دو تا سه روزه و سطح دوم (متوسطه)، کارگاهی سه‌روزه است که مفاهیم را عمیق‌تر ارائه می‌دهد و سطح سوم (دوره پیشرفته)، کارگاهی سه یا چهارروزه است.

در اتریش هم طیف دوره‌ها از برنامه‌های ترمیک (دوازده واحد درسی معادل ۷۵۰ ساعت) تا دوره‌های کوتاه‌مدت ۴۵ ساعته متفاوت است. در انگلستان دوره‌های تربیت مربی، که انجمن پیشبرد کندوکاو فلسفی و تأمل در آموزش (SAPERE) برگزار می‌کند، به علت فعالیت‌های عمیق و بنیادینی که در این دوره صورت می‌گیرد، دست‌کم دو سال به طول می‌انجامد. البته کل این مدت فقط شامل دوره‌های آموزشی نمی‌شود، بلکه در فواصل میان دوره مقدماتی (دوروزه) و دوره متوسطه (چهارروزه)، که شامل ۲۴ ساعت کارگاه آموزشی و پانزده ساعت تمرینات کلاسی و تکالیف مکتوب) باید بین شش ماه تا یک سال فعالیت در حلقه‌های کندوکاو صورت گیرد و میان سطح دوم و دوره پیشرفته (شامل دو بخش سه‌روزه، شامل ۲۴ ساعت کارگاه آموزشی و ۳۰ ساعت مطالعه پیش و پس از دوره) نیز باید دو سال فعالیت مستمر در کندوکاوهای فلسفی کلاسی انجام شود؛ البته بنیاد فلسفه در همین کشور دوره‌های تربیت مربی را در دو سطح مقدماتی دوازده‌ساعته (دوروزه) و پیشرفته دوازده‌ساعته (دوروزه) برگزار می‌کند و در این بنیاد برگزاری پنج جلسه کندوکاو فلسفی در کلاس درس در میان این دو سطح برای اخذ گواهی کفایت می‌کند. در ایتالیا و در دانشگاه فدريکو II ناپل، مدت دوره‌های تربیت مربی معادل ۸۰ ساعت است که البته ۲۰ ساعت آن کارآموزی عملی در دبستان‌هاست و این دوره در قالب هفتگی طی شش ماه اجرا می‌شود.

در برزیل در دانشگاه ریو دژانیرو، مدت دوره‌های حضوری حدود ۸۶ ساعت و دوره‌های مجازی ۶۰ ساعت است. مدت این دوره‌ها در پرتغال فقط ۲۵ ساعت است؛ در حالی که در کره حدود ۱۸۰ ساعت زمان به تربیت تسهیل‌گران حلقه‌های کندوکاو اختصاص داده می‌شود. این تنوع در کانادا نیز به خوبی مشهود است. در دانشگاه آلبرتای

کانادا دوره‌های تربیت مربی طیف وسیعی از کلاس‌ها را دربر می‌گیرد؛ از جلسات رایگان نمایش حلقه‌های کندوکاو فلسفی گرفته تا معرفی نیم‌روزه برنامه یا حتی برنامه یک‌هفته‌ای «فیلسوف در اقامت‌گاه» (Philosopher in Residence Program)، اما دوره‌های تخصصی تربیت مربی در سه سطح مقدماتی تا پیشرفته و متناسب با نیاز مخاطبان برگزار می‌شود. در همین کشور در دانشگاه لاوال کارگاه‌های تربیت مربی دوازده در تعطیلات آخر هفته برگزار می‌شود.

در ایران برای دوره‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در مجموع حدود ۳۶ ساعت زمان اختصاص داده شده است که در دو سطح مقدماتی (۱۸ ساعت) و پیشرفته (۱۸ ساعت) تنظیم می‌شود و میان این دو سطح برای اجرای دوره و کشف نقاط قوت و ضعف و ابهامات و پرسش‌های عملیاتی فراگیران دست‌کم فاصله یک‌ماهه نیز اختصاص داده می‌شود. پس از پایان دوره پیشرفته نیز یک زمان چهار تا شش‌ماهه برای مطالعه و اجرای برنامه کندوکاو فلسفی در کلاس درس در اختیار فراگیران قرار می‌گیرد. با وجود این که در حین کار مشخص شده است این زمان برای انتقال حجم بالای مطالب کارگاه اصلاً کافی نیست، اما با توجه به مشکلات زمانی اغلب شرکت‌کنندگان در کارگاه، که علاوه بر شاغل بودن از شهرهای دور و نزدیک می‌آیند و صرف زمانی بیش از یک هفته برای هر دوره برای آنان منتج به مسائل عدیده و بی‌انگیزگی می‌شود، به‌نظر می‌رسد مدت این دوره‌ها چندان هم نامناسب نیست؛ البته در برنامه‌ریزی این کارگاه همه گواهی‌ها یک‌ساله صادر شده است و تمدید آن منوط به شرکت مستمر در نشست‌های تخصصی، سخنرانی‌ها و سایر کارگاه‌های مرتبط است. این رویه تلاشی است برای به‌روز نگه‌داشتن و تکمیل اطلاعات تسهیل‌گران حلقه‌های کندوکاو کلاسی.

۶. محتوای مواد درسی ارائه‌شده در کارگاه‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان

برخلاف مدت دوره اصولاً محتوای کارگاه‌های تربیت مربی مبتنی بر سه محور فلسفی، تربیتی، و روان‌شناسی است و البته تفاوت در تأکید و تمرکز بر هر یک از این سه حیطه دیده می‌شود. آنچه از حیث محتوایی میان تمامی دوره‌ها مشترک است، بی‌شک مبانی برنامه فلسفه برای کودکان، از جمله اصول، اهداف، پیامدها، ویژگی حلقه کندوکاو فلسفی، و ویژگی تسهیل‌گر این حلقه‌هاست. مثلاً در گروه مستقل فلسفه برای کودکان در انگلستان، محتوای دوره‌های تربیت مربی شامل همین موضوعات به علاوه هنر پرسش‌گری در

دوره‌های مقدماتی و پیشرفته است یا در اسپانیا افزون بر دروسی که باعث آشنایی با مواد درسی برنامه فلسفه برای کودکان می‌شود، مشاهده الگوی گفت‌و شنود فلسفی در کلاس درس، تمرین مهارت‌های تسهیل‌گری و اقدام به تجربه حلقه‌های کندوکاو محور کارگاه‌های تربیت مربی نیز ارائه می‌شود.

اما بر اساس باور طراحان کارگاه، بسته به نیازهای خاص آموزشی تسهیل‌گران کندوکاوهای فلسفی در کلاس درس، امکان تغییر در محتوای این دوره‌ها وجود دارد؛ برای مثال در کره جنوبی محتوای کارگاه در سه حوزه تفکر انتقادی، خلاق و مراقبتی ارائه می‌شود. در دانشگاه لاوال کانادا نیز به همین صورت، با تمرکز بر حوزه‌های تفکر با عنوان «فکرکردن برای خودمان»، تعارضاتی مثل «عقل و احساس»، «ارزش‌ها و حقایق» و «گفتار و سکوت» بررسی شده است، آموزش داده می‌شود. در برزیل محتوای کارگاه‌ها مبتنی بر استراتژی‌ها و روش‌های فلسفه‌ورزی در کلاس درس (مبانی فلسفی، روان‌شناختی و روش‌شناختی) و فلسفه برای کودکان و آموزش و پرورش برای تفکر است. در ایتالیا و اتریش، افزون بر آموزش عملی، باقی ساعات تدریس با اختصاص زمانی برابر میان روان‌شناسی تربیتی و روان‌شناسی کودک (شامل روان‌شناسی رشد و مهارت‌های ارتباط با کودک در کلاس درس و ...)، آموزش و فلسفه (شامل منطق، تئوری‌های استدلال، اخلاق، معرفت‌شناسی و ...)، و آموزش و تعلیم و تربیت (شامل فلسفه برای کودکان و سایر نظریه‌های آموزشی، تعلیم و تربیت سنتی و رویکردهای نوین و ...) توزیع شده است.

در کارگاه‌های تربیت مربی انجمن پیشبرد کندوکاو فلسفی و تأمل در آموزش (SAPERE)، که تقریباً جامع‌ترین الگوی دوره‌های تربیت مربی را ارائه می‌کند و کشورهای پیشرویی مانند استرالیا نیز طرح درس خود را در رایزنی و هماهنگی با این گروه تدوین کرده‌اند، از سطوح مقدماتی تا پیشرفته موضوعات زیر ارائه می‌شود:

سطح نخست: معرفی نظری و عملی برنامه فلسفه برای کودکان و منافع این برنامه، جلسات عملی - یادگیری از طریق روش‌های فلسفه برای کودکان، تسهیل‌گری موفق و مؤثر در کندوکاو فلسفی، آموزش بر اساس برنامه درسی و جدول زمانی فلسفه برای کودکان، ارائه تکنیک‌هایی برای رشد تفکر کودکان و مهارت‌های فلسفی، پیشنهاد تکنیک‌های آزمایشی و تجربی به منظور تشویق پرسش‌گری و کندوکاو، اتصال میان فلسفه برای کودکان و برنامه آموزش دروس، ارائه فیلم‌های مربوط به اجرای حلقه کندوکاو، ارائه منابع مفید برای مطالعه.

سطح دوم: مهارت‌های تسهیل‌گری در حلقه‌ کاندوکاو فلسفی، ویژگی داستان‌ها و محرک‌ها برای پرسش‌گری فلسفی، ریشه‌های آموزشی و فلسفی برنامه فلسفه برای کودکان، چگونگی رشد تفکر خلاق و نقاد در این برنامه، چگونگی رشد عاطفی و اجتماعی در این برنامه، چگونگی رشد شهروندی در جامعه‌ای کثرت‌گرا، نحوه ارزیابی کاندوکاوهای فلسفی. سطح سوم: زبان و یادگیری، دانش و باورها، هویت و جامعه، کودکی و فلسفه، تجربه و پاسخ زیباشناسانه.

فلسفه برای کودکان امریکا در دانشگاه واشینگتن، در مرکز شمال غرب (نورث وست)، محتوای دوره‌ها کاملاً بر اساس شاخه‌های گوناگون فلسفی و چگونگی آموزش آن‌ها به کودکان تنظیم شده است. برای مثال، موضوعات ترم پاییز کارگاه تربیت مربی افزون بر چستی برنامه فلسفه برای کودکان و حلقه کاندوکاو، تفکر منطقی، تفکر انتقادی، متافیزیک، معرفت‌شناسی، اخلاق، و فلسفه و هنر را به تسهیل‌گران آموزش می‌دهد و در ترم‌های زمستان و بهار نیز همین حوزه‌های فلسفی به صورت عملیاتی و همراه با تکالیف و تمرین‌های کاربردی برای کار با کودکان و نوجوانان آموزش داده می‌شود.

در کارگاه‌های تربیت مربی برنامه فلسفه برای کودکان، که در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی برگزار می‌شود، محتوای کارگاه متناسب با برآوردی است که از نیاز مخاطبان صورت گرفته است. درحقیقت، برای برنامه‌ریزی این کارگاه، با عنایت به میان‌رشته‌ای بودن برنامه فلسفه برای کودکان، از تخصص اعضای هیئت علمی رشته‌های گوناگون، که با این برنامه آشنایی کامل داشته‌اند، بهره گرفته شد. همچنین، با بررسی همه حوزه‌هایی که با ورود این برنامه به بدنه آموزش و پرورش دستخوش تحول می‌شوند، تلاش شده است که برنامه درسی جامعی طراحی شود. ورود برنامه فلسفه برای کودکان، هم در زیرساخت‌ها و هم در اجزای عملیاتی آموزش و پرورش تغییراتی را ایجاد می‌کند. آنچه در زیرساخت این نظام باید به آن توجه شود، حرکت به سمت رویکردهای تعلیم و تربیت تأملی و مشارکتی است. فلاسفه و اندیشمندان تعلیم و تربیت تا پیش از این هم این رویکردها را عنوان کرده بودند و تا حدودی نیز به کار می‌گرفتند، اما تحول بنیادی‌تر بهره‌گیری از روش‌های فلسفی و فلسفه‌ورزی جمعی در حکم بهترین روش پرورش تفکر تأملی و مشارکتی است؛ در نتیجه در کارگاه‌های تربیت مربی به این زیرساخت‌ها به منظور استحکام پشتوانه نظری مربیان و معلمان توجه شده است.

افزون بر زیرساخت‌های فلسفی و تعلیم و تربیت، مطابق آنچه لیمن، متیوس و سایر

همکارانشان باور دارند، زیرساخت‌ها و پشتوانه‌های نظری محکمی در باب روان‌شناسی رشد شناختی کودکان از این برنامه حمایت می‌کند. دانستن این پشتوانه‌های نظری، در باب رشد شناختی کودکان و تأثیر برنامه‌های آموزشی مناسب در این رشد، معلمان و علاقه‌مندان را در برابر انتقادهای وارد بر این برنامه و تردید به امکان اجرای این رویکرد فلسفی برای کودکان پشتیبانی می‌کند. در نتیجه، یکی از دروس اصلی این برنامه به بررسی رویکردهای گوناگون در حوزه رشد شناختی می‌پردازد که امکان نقد و بررسی برنامه فلسفه برای کودکان را برای شرکت‌کنندگان فراهم ساخته، اعتماد و اطمینان آن‌ها را به توانمندی فکری کودکان، به‌ویژه در حوزه‌های انتزاعی، دوچندان می‌سازد.

این تحولات بنیادین در درک فلسفه کودکی و نظام‌های تعلیم و تربیت، باعث تغییر در جزئیات کارکردی در کلاس درس نیز می‌شود. از جمله این تغییرات، می‌توان به تغییر چیدمان کلاس، تغییر مطالب و محتوای درسی، تغییر در نقش معلم و حتی تغییر در ارزیابی دانش‌آموزان اشاره کرد. در کارگاه‌های تربیت مربی، مطابق با آنچه در جزئیات کارگاه در بخش‌های پیشین آمد، تمامی این موضوعات در قالب کارگاه‌هایی مجزا و با تدریس اساتید متخصص همین حوزه ارائه می‌شود، اما علاوه بر این محتواهایی که شاید در میان اغلب کشورهای ارائه‌دهنده کارگاه‌های تربیت مربی مشترک است، بخشی اختصاصی در باب بررسی برنامه فلسفه برای کودکان بر مبنای اقتضائات خاص نظام آموزش و پرورش در جمهوری اسلامی ایران نیز در کارگاه طراحی شده است. این بخش به مربیانی که در این بافت ملی و مذهبی مشغول به کارند کمک می‌کند ضمن آشنایی با هم‌سویی‌ها و ناهم‌سویی‌های احتمالی، این برنامه را با اهداف و چشم‌اندازهای سند تحول بنیادین برنامه آموزش و پرورش ایران اسلامی و چالش‌های احتمالی پیش روی این برنامه در متن و زمینه اجرایی بومی خود بررسی کنند.

۷. حوزه‌های موضوعی ارائه‌شده در کارگاه‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان

به نظر می‌رسد حوزه‌های گوناگون موضوعات در انجمن‌ها و مؤسسات ترویج برنامه فلسفه برای کودکان به دو امر وابسته است. نخست، به دپارتمان یا تخصص اعضای مؤسس آن انجمن بستگی دارد؛ یعنی اگر تخصص مؤسسان آن دپارتمان فلسفه باشد، تمرکز بیش‌تری بر حوزه‌های فلسفی برنامه صورت گرفته است و اگر تخصصشان در حوزه تعلیم و تربیت باشد، تمرکز مؤکدی بر این حوزه در برنامه درسی وجود دارد. وابستگی دوم به مخاطبان و

هدفی است که طراحان کارگاه آن را دنبال می‌کنند. از این منظر، در مراکزی که این دوره‌ها صرفاً برای دانشجویان یا فارغ‌التحصیلان رشته‌ای خاص برگزار می‌شود، دروس تخصصی‌تر و در مواردی که مخاطبان طیف وسیعی از معلمان و مربیان و علاقه‌مندان به برنامه را تشکیل می‌دهند گستره موضوعات عام‌تر است.

حوزه‌هایی که در اغلب کشورها به آن توجه شده است شامل فلسفه، فلسفه برای کودکان، تعلیم و تربیت، روان‌شناسی رشد، فلسفه کودکی، مهارت‌های پرسش‌گری و گفت‌وگوی سقراطی است که البته در دیپارتمان‌ها و انجمن‌های گوناگون، میزان تمرکز و توجه بر این برنامه‌ها متفاوت بوده است و حتی ممکن است در یک کشور دیپارتمان‌های گوناگون تأکید متفاوتی بر هر یک از این حوزه‌ها داشته باشند.

اما در دوره‌های تربیت مربی دیپارتمان فلسفه برای کودکان پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تلاش شده است محتوای ارائه‌شده بسته جامعی باشد که تمامی حوزه‌های مد نظر برنامه فلسفه برای کودکان را تا حد امکان دربر گیرد. نخستین حوزه، مانند اغلب کشورهای پیشرو، معرفی جامع برنامه فلسفه برای کودکان با رویکرد لیپمن و مقایسه آن با برخی رویکردهای موازی، مثل برنامه فلسفه با کودکان یا رویکرد اسکار برنی فیه است. همچنین، مشابه با کشورهای هم‌چون ایتالیا و اتریش، دروس مرتبط با برنامه فلسفه برای کودکان در سه حوزه موضوعی فلسفه، تعلیم و تربیت و روان‌شناسی ارائه می‌شود. در این کارگاه‌ها، افزون بر چهار حوزه فوق، حوزه ادبیات داستانی نیز مد نظر قرار گرفته است که به معیارهای انتخاب داستان برای کندوکاوهای فلسفی اشاره دارد. در زیر به برخی از این دروس اشاره می‌کنیم:

حوزه اختصاصی برنامه فلسفه برای کودکان: مفاهیم اصلی مربوط به فبک (تعریف، ضرورت، اهداف و ...) کارگاه نقش و ویژگی‌های مربی فبک، حلقه کندوکاو (تعریف، ویژگی‌ها و ...) و کارگاه‌های عملی حلقه کندوکاو با کودکان و مربیان.

حوزه داستان: نقش داستان در رشد شخصیت کودک و ویژگی داستان‌های فلسفه برای کودکان.

حوزه فلسفه: چستی منطق و آموزش منطق، تفکر انتقادی، چستی اخلاق و اصول آموزش اخلاق.

حوزه روان‌شناسی کودک: روان‌شناسی رشد شناختی، مهارت‌های ارتباط با کودک در رویکردهای آموزشی نوین.

حوزه تعلیم و تربیت: نظریه‌های تعلیم و تربیت در فبک، بررسی و نقد برنامه فلسفه برای کودکان بر اساس تعلیم و تربیت اسلامی، رویکردهای تعلیم و تربیت (پیشرفته).

۸. الگوی برنامه درسی در دوره‌های تربیت مربی برنامه فلسفه برای کودکان

برنامه فلسفه برای کودکان، که نخستین بار متیو لیپمن در فواصل دهه‌های ۱۹۶۰-۱۹۷۰ مطرح کرد، ضمن استقبال شایان توجه از سوی اندیشمندان فلسفه و تعلیم و تربیت، در مسیر حرکتش رویکردهای مشابه و تا حدی متفاوت را نیز رقم زد. امروزه روش‌های متعددی برای به‌کارگیری این رویکرد وجود دارد که بسیاری از آن‌ها از رویکرد لیپمن مشتق شده است، اما الزاماً همه آن‌ها به روش یا ابزارهای لیپمنی وفادار نمانده‌اند و طی سال‌ها تجربه و تمرین، در عین باور به اصول و پیش‌فرض‌های اساسی این رویکرد، در رویه و فنون اجرای برنامه تحولاتی صورت داده‌اند. انجمن پیشبرد فلسفه برای کودکان (IAPC) به‌منزله اولین مؤسسه ترویج اهداف و اصول برنامه فلسفه برای کودکان به سبک لیپمنی، از این تنوع استقبال و همکاری میان اندیشمندان و تمرین روش‌های گوناگون را تشویق می‌کند. از جمله انجمن‌های همکار با انجمن پیشبرد فلسفه برای کودکان (IAPC)، که در امریکا فعالیت دارد، انجمن بین‌المللی تحقیق کندوکاو فلسفی با کودکان (ICPIC) است، که شبکه‌ای است از فلاسفه، معلمان و مؤسسات علاقه‌مند به مشارکت کودکان در کندوکاو فلسفی و از ۱۹۸۵ در اروپا به پیشبرد این برنامه می‌پردازد. همچنین، در فرانسه نیز نهضت‌های گوناگونی در زمینه اجرایی ساختن پرورش تفکر تأملی در کودکان با رویکرد فلسفی وجود دارد که از آن جمله می‌توان به جریان «دموکراتیک - فلسفی» برگرفته از کارهای مایکل توزی، روش ژاک لوین و روش سقراطی اسکار برنی فیه اشاره کرد.

بر این اساس، می‌توان دید که در کشورهای امریکایی و کشورهایایی که برنامه درسی خود را از انجمن پیشبرد فلسفه برای کودکان (IAPC) دریافت کرده‌اند، مانند کانادا و استرالیا، بیش‌ترین تمرکز بر سنت لیپمنی است، اما در کشورهای اروپایی، مانند انگلستان، ایتالیا و اتریش و همچنین کشورهایی که عضو انجمن بین‌المللی تحقیق کندوکاو فلسفی با کودکان (ICPIC) هستند، مانند کره جنوبی، از رویکردهای متنوع‌تری در فلسفه‌ورزی با کودکان استفاده می‌شود و حتی در بسیاری از مراکز، مثل پرتغال، ترویج این برنامه، هم رویکرد لیپمنی و هم سایر رویکردها را مد نظر دارد. از طرفی، در برخی مراکز مثل دانشگاه ریو دژانیرو برزیل، برای دوره‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان برنامه درسی خاصی

وجود ندارد و محتوای دوره بیش‌تر مبتنی بر روش‌ها و منابعی است که منجر به فلسفه‌ورزی و تعمیق تفکر می‌شود.

در ایران و در دپارتمان فلسفه برای کودکان پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی رویکرد عمده و اصلی برنامه‌ی درسی سنت لیمنی است، اما این وفاداری به مبدع برنامه مانع بهره‌گیری مناسب از سایر رویکردها، مانند هنر پرسش‌گری اسکار برنی فیه یا داستان‌های فیشر، فیلپ کم و کاترین مک‌کال نیست.

۹. نحوه‌ی ارزیابی شرکت‌کنندگان در دوره‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان

بی‌شک، برنامه‌های آموزشی برای اطمینان از نحوه‌ی پیشرفت فراگیران خود در تشخیص حرکت از نقطه‌ی آغاز به سوی اهداف اساسی به ابزار و روش‌هایی نیاز دارند. ارزیابی مربیان و معلمانی که در دوره‌های تربیت مربی فلسفه برای کودکان شرکت کرده‌اند برای صدور گواهی یا مدرکی است که به آن‌ها اجازه‌ی فعالیت در کلاس درس با چنین رویکردی می‌دهد. بنابراین، ارزیابی مذکور هم عامل تشویق بیرونی برای استقبال معلمان و مربیان از چنین دوره‌هایی به‌شمار می‌رود و هم باعث افتراق میان دو گروه می‌شود؛ افرادی که تحت آموزش جامع این دوره‌ها بوده‌اند و آن‌هایی که ساده‌انگارانه دست به اتخاذ این رویه در کلاس‌ها می‌زنند و موجب انحطاط آن می‌شوند.

دانشگاه واشینگتن، مرکز شمال غرب فلسفه برای کودکان، در دوره‌های ترمیک پاییز، زمستان و بهار خود با هدف اعطای مدرک تربیت مربی ارزیابی جامعی به‌عمل می‌آورد. این ارزیابی شامل حضور و مشارکت در دوره (۲۵٪)، حضور و مشارکت در جلسات فلسفی در مدارس محلی (۲۵٪)، تکمیل دو مقاله‌ی کوتاه (۲۵٪) و تکمیل مقاله‌ی نهایی (۲۵٪) می‌شود.

در استرالیا برای شرکت در کارگاه‌های آموزشی مقدماتی گواهی خاصی به شرکت‌کننده اعطا نمی‌شود، اما شرکت‌کنندگانی که علاقه‌مند به دریافت گواهی‌نامه‌ی معتبرند می‌توانند با احراز شرایط زیر در نقش تسهیل‌گر فلسفه برای کودک از انجمن گواهی دریافت کنند که در سراسر استرالزی (استرالیا، مالزی، سنگاپور) اعتبار دارد. برای کسب چنین گواهی‌ای، آن‌ها باید: الف) در کارگاه مقدماتی و پیشرفته شرکت کنند؛ ب) ده جلسه از یک کلاس را اداره کرده و مدارک آن را ارائه کنند؛ پ) تسهیل‌گری مجرب مدارکشان را بررسی کند و بازخوردش را دریافت کنند؛ البته بررسی مجموعه‌ی این کارها هزینه‌بر است.

در انجمن فلسفه در مدارس فدراسیون استرالیایی (FAPSA)، بسته به پیشینه شرکت‌کنندگان، در پایان کارگاه‌های تربیت مربی به شرکت‌کنندگان سه مدرک اعطا می‌شود. به افرادی که سوابق تدریس دارند یا در حال فعالیت آموزشی در کلاس درس اند مدرک تسهیل‌گری (معلم) و به افرادی که در رشته‌های تعلیم و تربیت و فلسفه آموزش دیده‌اند، اما تجربه آموزشی ندارند، مدرک تسهیل‌گری (فیلسوف) و به افرادی که هم پیشینه فعالیت آموزشی دارند و هم در رشته‌های فلسفی تحصیل کرده‌اند، مدرک تسهیل‌گری (معلم فیلسوف) اعطا می‌شود. همچنین، به کسانی که پیشینه فعالیت و شایستگی کافی، چه از نظر عملی و چه تئوری، در برنامه فلسفه برای کودکان را در حدی دارند که به آن‌ها اجازه می‌دهد برای خود کارگاه‌های آموزشی برگزار کنند گواهی‌نامه «مربی معلم» اعطا می‌شود. این مدرک مستلزم دوره‌های تکمیلی این انجمن است.

در بنیاد انگلیسی ساپیر از میان افرادی که در سطح نخست برنامه شرکت کرده‌اند فقط افرادی می‌توانند به مرحله دوم راه یابند که سطح نخست دوره را با موفقیت گذرانده و برای کسب مدرک پایان دوره اقدام کرده باشند و دست‌کم شش جلسه حلقه کندوکاو، که معمولاً در یک دوره شش تا دوازده‌ماهه منظم تمرینات P4C صورت می‌گیرد را تسهیل‌گری کرده باشند و فرم واجدین شرایط را، که در آن جزئیات شش جلسه کندوکاو به تفصیل بیان شده است، تکمیل و حق عضویت یک‌ساله را پرداخت کرده باشند. این افراد برای مشارکت در سطح سوم دوره‌ها باید دست‌کم دو سال فعالیت مداوم در حوزه فیک، حضور کامل و معتبر در سطح دوم، اتمام موفقیت‌آمیز مقاله مربوط به سطح دوم و عضویت فعال در ساپیر را ارائه دهند.

در برخی از مراکز و انجمن‌ها برای شرکت‌کنندگان در کارگاه‌ها، صرفاً گواهی حضور صادر می‌شود که این گواهی در حکم مجوزی برای تسهیل‌گری کندوکاوهای فلسفی نیست، اما در همه کشورهای مذکور، از جمله پرتغال، برای ارائه گواهی کتبی و تأییدشده، ارائه گزارش مبسوط کتبی یا تصویری از کارگاه‌های اجراشده به دست فرد، که به ارزیابی و تأیید اساتید مربوطه رسیده باشد، الزامی است.

در کارگاه‌های تربیت مربی ایران، که به همت دپارتمان فلسفه برای کودکان پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی برگزار می‌شود، از همه فراگیرانی که در دوره‌های مقدماتی و پیشرفته شرکت کرده‌اند به منظور اعطای گواهی یک‌ساله تسهیل‌گری در حلقه‌های کندوکاو فلسفی ارزیابی علمی و عملی صورت می‌گیرد. بدین منظور در پایان هر دوره از

اساتید درخواست می‌شود که در زمینه موضوع ارائه‌شده، پرسش‌های تفکربرانگیزی، که منجر به مطالعهٔ بیش‌تر و به‌کارگیری قدرت تجزیه و تحلیل فراگیران شود، طرح کنند و پس از ارسال تمامی پرسش‌ها به فراگیران حدود سه ماه زمان برای مطالعه و تفکر بر روی پرسش‌های مطرح‌شده در اختیار دانشجویان قرار می‌گیرد. همچنین، به منظور ارزیابی عملکرد فراگیران در فضای کلاسی از آنان خواسته می‌شود که در این زمان به تمرین کندوکاوهای فلسفی بپردازند و یک جلسه از این فعالیت را به منظور ارزیابی به پژوهشگاه ارسال کنند. در مجموع، این کارها را اساتید مجرب در زمینهٔ فلسفه برای کودکان به‌دقت بررسی می‌کنند و برای واجدین شرایط گواهی صادر می‌شود.

۱۰. بحث و بررسی

بر اساس مطالعهٔ انجام‌شده پیرامون دوره‌های تربیت مربی در کشورهای پیشرو در حوزهٔ فبک و تطبیق دوره‌های مذکور با کارگاه‌های مشابه در ایران، مشخص شد که سطح کارگاه‌های برگزارشده در دپارتمان فبک پژوهشگاه علوم انسانی از بسیاری جهات از برخی کشورهای پیشرو بالاتر بوده و در عین حال، در مقایسه با برخی کشورها، هنوز ضعف‌هایی دارد. به نظر می‌رسد این کارگاه‌ها از نظر مرجعیت در بهترین وضعیت آرمانی قرار دارد، چراکه تحت نظارت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و در دپارتمان فعال و پژوهشی فبک برگزار می‌شود. نحوهٔ پذیرش داوطلبان و واجدین شرایط برای شرکت در این کارگاه‌ها از سه معیار پیش‌زمینه، توانمندی و کاربرد تبعیت می‌کند، اما در همین زمینه بد نیست ترتیبی اتخاذ شود که مانند استرالیا فراگیران در برخی از کلاس‌های این کارگاه‌ها، بر اساس پیش‌زمینهٔ علمی یا اجرایی، تفکیک شوند تا از کسالت یا بیش‌باری آن دروس برای آن‌ها کاسته شود و در برخی کلاس‌ها با هم حضور یابند تا مجال تعامل و اشتراک تجارب را از دست ندهند.

اگرچه مدت دوره‌های تربیت مربی در دپارتمان فبک کافی نیست و همواره این شک را در ذهن طراحان و برگزارکنندگان دوره برجای می‌گذارد که آیا شرکت‌مربیان در این دو سطح مقدماتی و پیشرفته توانایی لازم برای تسهیل‌گری در حلقه‌های کندوکاو کلاسی را فراهم می‌آورد؟ اما در قیاس با موارد مشابه و حتی در تطابق با دوره‌های ارائه‌شده در مرکز پیشرویی مانند انجمن پیشبرد فلسفه برای کودکان در امریکا و سایر انگلستان این زمان مناسب به نظر می‌رسد، اما برای نزدیک‌شدن به بهترین شرایط آمادگی در این حوزه

تغییری که ضروری به نظر می‌رسد زمان میان سطوح برای تمرین کندوکاوهای کلاسی است؛ به گونه‌ای که شرکت‌کنندگان در کارگاه قادر به اجرای این فعالیت در کلاس‌های واقعی تدریس خود باشند و بتوانند از نظارت و راهنمایی اساتید برای رفع مشکلات و چالش‌های پیش رو بهره بگیرند. این زمان در حال حاضر، میان سطح اول و دوم، یک ماه و بعد از سطح دوم، سه ماه است و می‌تواند تا حد کسب تجارب عملی مناسب برای فراگیران مبسوط شود.

همچنین، محتوای کارگاه‌های تربیت مربی در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، در عین هماهنگی با محتوای کلی اغلب کارگاه‌های مذکور، در نوع خود منحصر به فرد است؛ بدین معنا که هر چهار حوزه تخصصی این برنامه، مبانی فلسفه برای کودکان، روان‌شناسی کودک، فلسفه و تعلیم و تربیت را شامل می‌شود و در عین حال به حوزه داستان و معرفی معیارهای داستان‌های محرک اندیشه نیز توجه می‌کند، اما شاید مهم‌ترین اشکال وارد بر کارگاه‌های تربیت مربی فبک در همین معیار محتوایی باشد که آن هم کمبود منابع لازم برای این دوره‌ها، چه در قالب منابع ترجمه‌شده و چه منابع تألیفی برای این برنامه است. این اشکال با طرح متممی که بنابر پیشنهاد محقق درخصوص تدوین دوازده درس‌نامه کاملاً کاربردی صورت گرفته است و با همت و تشریک مساعی همه متخصصان این حوزه گردآوری شده در حال مرتفع شدن است. با این حال، ترجمه منابع دست اول این حوزه و متناسب‌سازی آنها برای استفاده آموزگاران محترم و همچنین تألیف کتب و گردآوری مجموعه عوامل محرک فکری در کلاس درس از جمله اقداماتی است که برای غنابخشیدن به محتوای این کارگاه‌ها پیشنهاد می‌شود.

با توجه به این که مبنای نظری کارگاه‌های تربیت مربی فبک در ایران رویکرد لیپمن است، در پژوهشگاه نیز مانند اغلب کشورهای پیشرو، در عین حفظ این وفاداری به سنت مبدع برنامه، هیچ‌گونه سرسپردگی در این زمینه وجود ندارد و در کنار معرفی اصول و اهداف و برنامه درسی لیپمن، سایر رویکردها نیز معرفی و بررسی می‌شوند و برای فعالیت‌های کلاسی، از منابع گوناگون بهره گرفته می‌شود. ارزش‌یابی دوره نیز با توجه به این که هر دو سطح نظری و عملی را شامل می‌شود، با ارزیابی تمامی کارگاه‌هایی که مشارکت در آنها منتج به صدور گواهی تسهیل‌گری حلقه کندوکاو می‌شود هم‌سوست، اما می‌توان برای اطمینان بیش‌تر از نحوه ارزیابی برای دو گزینه دیگر نیز ارزش قائل شد؛ مورد نخست، میزان مشارکت افراد در مباحثات کلاسی و علاقه‌مندی و توانایی آنها در

گفت‌وشنودهای منطقی در طول کارگاه است و مورد دوم، ارزیابی خود فرد از کارگاهی است که در کلاس درس اجرا کرده است تا نقاط قوت و ضعف و همچنین، مهارت‌های استفاده‌شده به سطح هوشیاری‌شان راه یابد.

۱۱. نتیجه‌گیری و ارائه طرح درس دوره‌های تربیت مربی برنامه فلسفه برای کودکان در ایران

بر اساس مطالعه حاضر مشخص شد که کارگاه‌های تربیت مربی برنامه فیک در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی غنای بالایی دارد و در تطبیق با کارگاه‌های مشابه در کشورهای پیشرو، در آماده‌سازی تسهیل‌گران حلقه‌های کندوکاو فلسفی توانمند است. با این حال، برای حصول بیش‌ترین اهداف پیش‌بینی‌شده افزون بر اصلاحاتی در طرح درس این دوره‌ها پیشنهاداتی نیز ارائه می‌شود.

جدول ۱. طرح کارگاه مقدماتی برنامه فلسفه برای کودکان (فیک)

تاریخ برگزاری کارگاه	کد گروه	حوزه تخصصی گروه مخاطب			تعداد افراد	تجارب عملی گروه مخاطب	
		فلسفه	روان‌شناسی	علوم تربیتی		دارای تجارب آموزشی	فاقد تجارب آموزشی
						سایر رشته‌ها	
مرحله مقدماتی		تاریخ جلسه	ساعت جلسه	مدت زمان	هدف ویژه	منابع پیشنهادی	
عنوان درس							
مفاهیم اصلی مربوط به برنامه فیک				۳ ساعت	آشنایی با اصول، اهداف، تاریخچه، ضرورت و منافع برنامه فیک	در برنامه فیک (ج) (۱)، گفت‌وگو با پیشگامان (۱ و ۲) مبانی نظری برنامه فیک (قائدی)	
روش اجرای فلسفی برنامه: حلقه کندوکاو فلسفی				۲ ساعت	آشنایی با ویژگی‌های فلسفی، جمعی و پژوهشی روش اجرای برنامه فیک و تفاوت میان حلقه کندوکاو فلسفی با سایر حلقه‌های کندوکاو	در برنامه فیک (ج) (۲)، مبانی نظری برنامه فیک، هندبوک فیک (ماهان گرگوری)	

<p>در برنامه فیک (ج) ۳، با هم فکر کردن (فیلیپ کم)، مقالات فصلنامه تفکر و کودک</p>	<p>آشنایی با انواع برانگیزاننده‌های بحث فلسفی و به‌ویژه داستان در سنت لیپمنی، ویژگی داستان‌های فکری فلسفی و آشنایی با کتاب‌های راهنما و آشنایی با کارآمدی داستان‌های کهن فارسی در جهت اهداف برنامه فیک</p>	<p>۲ ساعت</p>				<p>ابزار فلسفی برنامه: داستان‌های فکری فلسفی</p>
<p>در برنامه فیک (ج) ۴، به کودکان اعتماد کنیم (هدایتی)، روان‌شناسی رشد (لورا ای برک)</p>	<p>آشنایی با رویکردهای موافق و مخالف با امکان فلسفه‌ورزی کودکان، به‌ویژه قیاس دو رویکرد ویگوتسکی و لیپمن</p>	<p>۲ ساعت</p>				<p>مبانی نظری برنامه: رویکردهای روان‌شناسی رشد شناختی کودک در فیک</p>
<p>در برنامه فیک (ج) ۵، درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت (نقیب‌زاده)</p>	<p>آشنایی با تعریف فلسفه و تقسیمات آن، تعریف آموزش و پرورش و تحلیل مفهومی و ارتباط آن‌ها، خاستگاه‌های فکری لیپمن و دیالکتیک سقراطی</p>	<p>۲ ساعت</p>				<p>مبانی نظری برنامه: نظریه‌های تعلیم و تربیت در فیک (۱)</p>
<p>در برنامه فیک (ج) ۶</p>	<p>آشنایی با ویژگی‌های تسهیل‌گر حلقه‌های کندوکاو فلسفی</p>	<p>۲ ساعت</p>				<p>نقش و ویژگی‌های مربی فیک</p>
<p>در برنامه فیک (ج) ۱۰، کتاب‌های لیپمن</p>	<p>آموزش پیش‌فرض‌های حلقه کندوکاو، شامل عقلانیت، توجه به عواطف و احساسات در عین توجه به استدلال، قاعده‌نگری معتدل (در برابر قاعده‌گرایی نوع کانتی و موقعیت‌نگری نوع فمینیسم) و رد ثنویت واقعیت و ارزش و همچنین پیامدهای حلقه کندوکاو شامل سازگاری (انسجام)، و احترام به دیگران، خود را جای دیگران گذاشتن، تخلیل اخلاقی قوی</p>	<p>۲ ساعت</p>				<p>چیستی اخلاق و رشد اخلاقی در برنامه فیک</p>

انواع فیلم کارگاه‌های فبک اساتید داخلی و خارجی	تجربه حضور در حلقه‌های کندوکاو فلسفی	۲ ساعت				کارگاه عملی حلقه کندوکاو فلسفی با مربیان
انواع فیلم کارگاه‌های اساتید داخلی و خارجی	مشاهده یک جلسه از حلقه کندوکاو فلسفی	۲ ساعت				کارگاه عملی حلقه کندوکاو فلسفی با کودکان
		۲ ساعت				جلسه پرسش و پاسخ و رفع ابهامات

- در فاصله میان دوره مقدماتی فراگیران باید از سه جلسه کارورزی در حلقه‌های کندوکاو فلسفی به همراه فیلم ثبت جلسات برای نقد و بررسی در دوره پیشرفته گزارشی ارائه دهند.

- فراگیران باید پیرامون مفاهیم و موضوعات مرتبط با برنامه فبک مقاله‌ای ارائه دهند که برگرفته از دغدغه‌ها یا فعالیت‌های تجربی و پژوهشی آنان با استفاده از منابع علمی موجود در این زمینه باشد.

ابزار و فضای لازم	تعداد افراد	تجارب عملی گروه مخاطب		حوزه تخصصی گروه مخاطب:			کد گروه	تاریخ برگزاری کارگاه
		دارای تجارب آموزشی	فاقد تجارب آموزشی	علوم تربیتی	روانشناسی	فلسفه		
				سایر رشته‌ها				
منابع پیشنهادی	هدف ویژه	مدت زمان	مدت جلسه	ساعت جلسه	تاریخ جلسه	مرحله پیشرفته عنوان درس		
درسنامه فبک (ج ۷)،	آشنایی با اصول و مبانی تفکر منطقی، استدلال و مؤلفه‌ها و تقسیمات آن و نحوه پرورش این تفکر با رویکرد فبک	۲ ساعت				چستی منطق و آموزش تفکر منطقی		
درسنامه فبک (ج ۸)، دیدگاه عاملیت‌نگر (دکتر باقری)	بررسی مقایسه‌ای رویکردهای تعلیم و تربیت اسلامی بر اساس چشم‌اندازهای آموزش و پرورش در ایران با رویکرد فبک و هم‌سویی و افتراق آن‌ها با یک‌دیگر	۲ ساعت				بررسی و نقد برنامه فلسفه برای کودکان بر اساس تعلیم و تربیت اسلامی		

۱۳۲ مطالعه تطبیقی دوره‌های تربیت مربی برنامه «فلسفه برای کودکان» ...

درسنامه فبک (ج ۵)، درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت (نقیب‌زاده)	خاستگاه‌های فکری لیپمن و شیوه پرسش‌گری سقراطی، پیوندهای شیوه سقراطی با برنامه فبک (اندیشه لیپمن)، دیدگاه افلاطون در باب تعلیم و تربیت و نقد لیپمن در باب آن	۲ ساعت				مبانی نظری برنامه: نظریه‌های تعلیم و تربیت در فبک (۲)
درسنامه فبک (ج ۹)، تفکر انتقادی در کلاس درس	آشنایی با مؤلفه‌های تفکر نقاد و نحوه پرورش این تفکر از طریق برنامه فبک	۲ ساعت				پرورش تفکر انتقادی در برنامه فبک
درسنامه فبک (ج) مقالات (۱۱)، تیم اسپرود	آشنایی با ویژگی‌های تسهیل‌گر حلقه‌های کندوکاو فلسفی	۲ ساعت				آموزش علم و برنامه فبک
درسنامه فبک (ج) (۱۲)	آشنایی با روش‌های ارزیابی پیشرفت فکری در برنامه فبک شامل خودارزیابی و دگرارزیابی هم برای تسهیل‌گر و هم برای دانش‌آموز	۲ ساعت				ارزیابی در برنامه فبک
جزوه مهارت‌های ارتباط با کودک (هدایتی)	آشنایی با مهارت‌های ارتباط با کودک و مدیریت کلاس بر اساس نظریات خودنظم‌دهی	۲ ساعت				مهارت‌های ارتباط با کودک در رویکردهای آموزشی نوین
	مشاهده یک جلسه از حلقه کندوکاو فلسفی واقعی	۲ ساعت				کارگاه عملی حلقه کندوکاو فلسفی با کودکان همراه با نقد و بررسی
فیلم‌های ارائه‌شده اعضای کارگاه	افزایش دقت بر فرایند تسهیل‌گری	۴ ساعت				جلسه نقد و بررسی فیلم کارورزی‌ها در زیرگروه‌ها
		۲ ساعت				جلسه پرسش و پاسخ و تشریح ارزیابی پایان دوره

- پاسخ به پرسش‌های مفهومی و تحقیقی در حوزه‌های موضوعی هر دو کارگاه مقدماتی و پیشرفته.

- اجرای جلسات عملی حلقه‌کنندوکاو فلسفی و ارائه فیلم گزارش یکی از جلسات.

- ارائه مقاله یا برداشت و نقدی بر یکی از مقالات انگلیسی در حوزه فبک.

۱۲. نتیجه‌گیری

بر اساس مطالعه انجام‌شده ضمن دریافت تأیید محتوا و نحوه اجرای کارگاه تربیت مربی، تاکنون لزوم برخی تغییرات در برنامه‌ریزی کارگاه تربیت مربی برای بهبود محتوا و دستیابی به اهداف برنامه احساس می‌شود. این تغییرات، در کنار همه پیشنهاداتی که در بخش قبل، برای ارتقای کیفی ترویج برنامه آموزشی فلسفه برای کودکان، مطرح شد ما را به آمادگی اصولی معلمان اندیشمند حلقه‌های کندوکاو فلسفی امیدوار می‌کند. این اصلاحات در چند بخش از الگوی برنامه دوره‌های تربیت مربی به چشم می‌خورد که در زیر به آن‌ها اشاره می‌کنیم:

الف) مدت کارگاه به ۴۲ ساعت افزایش یافت و این به علت اضافه‌شدن برخی جلسات نظری و عملی به طرح درس این دوره‌هاست. دوره مقدماتی از ۱۶ ساعت به ۲۰ ساعت افزایش یافت و دوره پیشرفته نیز شامل ۲۲ ساعت فعالیت نظری و عملی بر اساس روش کندوکاو فلسفی شد؛

ب) در دوره مقدماتی مبحث چیستی اخلاق و رشد اخلاقی به برنامه فلسفه برای کودکان اضافه شد. این مبحث قبلاً در کارگاه پیشرفته ارائه می‌شد، اما به علت چالش‌های فراوانی که به دلیل اتکای فکری مدارس ایران به مباحث اخلاقی و ارزشی، آموزگاران را در این حیطه با چالش و موقعیت‌های دشوار بسیاری روبه‌رو می‌کرد، این مبحث به دوره اول انتقال یافت تا التهاب ذهنی معلمان را برای برخورد با پرسش‌های داغ اخلاقی کودکان و حتی موانع پیش رو از جانب مسئولان مدارس التیام بخشد؛

پ) در این دوره ساعتی به بحث و گفت‌وگو پیرامون پرسش‌ها و ابهامات و چالش‌های ذهنی اعضا اختصاص داده می‌شود که این جلسه با حضور دست‌کم سه تن از اساتید دوره خواهد بود و به فراگیران کمک می‌کند گره از آن‌چه طی مطالعات و جلسات اخیر دریافت کرده‌اند، بگشایند و با اطمینان بیش‌تر به تمرین کندوکاو فلسفی در کلاس درس پردازند؛

ج) برگزاری تمرینی جلسات کندوکاو فلسفی در کلاس درس با نظارت اساتید

متخصص در این حوزه، بعد از دوره مقدماتی، تغییری دیگر در برنامه این کارگاه است که درک مؤلفه‌های اجرایی این برنامه را برای معلمان بهبود می‌بخشد. همه شرکت‌کنندگان، بعد از دوره اول کارگاه تربیت مربی، ملزم می‌شوند آموخته‌های خود را در کلاس درس به اجرا گذارند و فیلم یا گزارش اقدامات انجام‌شده را به متصدیان دوره ارائه دهند. این موضوع باعث رفع ابهامات و مشکلات اجرایی در حین کارگاه پیشرفته می‌شود و از سویی چالش ذهنی و عملی هریک از اعضای گروه تجربه‌ای برای سایر اعضا می‌شود که آن‌ها را در مواجهه با چنین موقعیتی در آینده محافظت می‌کند.

د) در برنامه‌ریزی جدید از فراگیران درخواست می‌شود با مطالعه پیرامون برنامه آموزشی فبک، در منابع گوناگون، اعم از منابع داخلی و زبان اصلی، ژورنال‌های داخلی و خارجی و حتی مفاهیمی که حین اجرای جلسات کندوکاو فلسفی برای آنان برجسته شده است، مقاله مختصری در حد چهار یا پنج صفحه گردآوری کنند و در کارگاه پیشرفته، آن مفهوم را با سایر اعضا به اشتراک گذارند. بدین ترتیب، افزون بر تشویق مطالعه در حوزه فلسفه برای کودکان، به اصل تحقیقی بودن برنامه نیز بدین‌گونه جامه عمل پوشانده می‌شود و ذهن اعضا درباره مفاهیم گوناگون مستتر در این برنامه حساس می‌شود.

ذ) در دوره پیشرفته کارگاه تربیت مربی انتظار می‌رود فراگیران با آمادگی بیش‌تر و زیرساخت‌های لازم حاضر شوند. به همین علت، برای اداره جلسات کندوکاو فلسفی در کلاس درس در این دوره مفاهیم تکمیلی ارائه می‌شود؛ یکی از مفاهیم اضافه‌شده به دوره پیشرفته مبحث فلسفه علم و برنامه فلسفه برای کودکان است. لزوم گنجاندن این مبحث در طرح درس کارگاه تربیت مربی به این علت است که بسیاری از معلمان مایل‌اند در کلاس‌های درس موضوعی، از جمله ریاضی، علوم، ادبیات و هنر رویکرد فلسفه برای کودکان را حاکم سازند و از آن‌جا که در کارگاه‌های تربیت مربی، بیش‌تر به گفت‌وگوشنود پیرامون مفاهیم انتزاعی و فلسفی توجه می‌شود، ممکن است از کارکرد این برنامه در آموزش سایر دروس غفلت شود. در این جلسه معلمان قادر می‌شوند مهارت‌های خود را بر اساس رویکرد فبک به کلاس‌های درس موضوعی منتقل کنند و بدین ترتیب، رویکرد حداکثری برنامه فلسفه برای کودکان، که نفوذ این برنامه در تمامی جلسات درسی است، محقق می‌شود.

ر) یکی از مهم‌ترین ارکان توفیق هر برنامه ارزیابی و سنجش آن برنامه در دستیابی به اهداف اولیه آن است. درباره رویکرد آموزشی فلسفه برای کودکان همواره این دغدغه وجود دارد که آیا مشارکت کودکان در چنین برنامه‌ای منجر به پیشرفت تفکر آنان شده

است یا آن که زمان ارزش مند این کودکان به گفت و گوهایی پراکنده، که باعث سردرگمی و نسبی گرایی شده است، صرف می شود؟ بنابراین، تسهیل گر حلقه های کندوکاو برای حصول اطمینان از روش کاری خود در ارتقای سطوح تفکر دانش آموزان، برای سنجش این پیشرفت باید ابزاری در اختیار داشته باشد. از این رو، مبحث معرفی ابزارهای سنجش در برنامه فلسفه برای کودکان یکی دیگر از مباحثی است که در طراحی جدید دوره های تربیت مربی به محتوای دوره پیشرفته افزوده شد. در این جلسه انواع ابزارها و روش های خودارزیابی و دگرارزیابی، هم برای تسهیل گران و هم برای دانش آموزان، معرفی می شوند و درباره نحوه بهره گیری از این ابزارها بحث و گفت و گو می شود.

ز) با توجه به درخواست فیلم کوتاهی از فرایند تسهیل گری تمرینی تحت نظارت فرد مجرب در کلاس درس از اعضای کارگاه در دوره پیشرفته، زمان چهارساعته ای به نمایش و نقد منتخبی از این فیلم ها اختصاص داده می شود تا اعضا ضمن ارزیابی فعالیت خود و هم گروهانشان، نکات کاربردی بیشتری از اساتید ناظر دریافت کنند.

س) در پایان دوره مقدماتی و پیشرفته نیز مجدداً زمانی به بحث آزاد میان اعضای گروه برای طرح پرسش های ذهنی و چالش های احتمالی پیش رو اختصاص داده شده است که مجال مغتنمی است برای ارتباط فراگیران دوره با اساتید و هم اندیشی آنان با سایر اعضای گروه.

ش) در فرایند ارزیابی دوره پیشرفته، افزون بر موارد قبلی، ارائه مقاله ای تحلیلی یا میدانی یا گزارشی علمی در حوزه فلسفه برای کودکان گنجانده شده است. هدف از این امر نیز درگیری هرچه بیش تر فراگیران با موضوعات و مفاهیم برنامه مذکور به شیوه پژوهشی است. درحقیقت، در این مقالات فراگیران درباره تسهیل گری در حلقه کندوکاو، نقد و بررسی و تحلیل ابزار و روش و اصول برنامه فلسفه برای کودکان، گزارش پدیده های تجربه شده در حین اجرای برنامه در کلاس درس و بسیاری موضوعات مرتبط دیگر ایده های بدیعی به مجریان کارگاه ارائه می دهند و مجریان نیز این مجموعه مقالات را در قالب مجله یا کتابچه به صورت آنلاین در اختیار سایر اعضا و علاقه مندان قرار می دهند. این کار، ضمن درگیرکردن ذهن علمی و پژوهشی فراگیران با تاروپود برنامه فلسفه برای کودکان، جرقة مناسبی برای محققان و پژوهش گران و به ویژه رساله ها و پایان نامه های تحصیلی به شمار می رود.

ط) یکی از مهم ترین اقدامات حاصل از این مطالعه پیشنهاد تدوین مجموعه

درسنامه‌هایی برای کارگاه‌های تربیت مربی برنامه آموزشی فلسفه برای کودکان است. درحقیقت، یکی از بزرگ‌ترین خلأهای دوره‌های تربیت مربی کمبود منابع مناسب برای جلسات تخصصی کارگاه بود. این موضوع اغلب سبب سردرگمی مربیان برای آمادگی در جلسات و مطالعه پس از آن می‌شد. بر این اساس، تدوین مجموعه درسنامه‌های تخصصی کارگاه تربیت مربی پیشنهاد داده شد و این پیشنهاد را یکی از اعضای پژوهش‌گر گروه فلسفه برای کودکان (روح‌الله کریمی) در قالب طرحی پژوهشی به اجرا درآورد. در این راستا، از دوازده تن از اساتید برجسته در حوزه‌های تخصصی برنامه فلسفه برای کودکان دعوت شد تا درسنامه منسجمی برای مباحث ارائه‌شده در کارگاه تربیت مربی تدوین کنند. این درسنامه‌ها، ضمن حفظ ساختار علمی، کاملاً کاربردی بود و متناسب با نیاز بیش‌تر مخاطبان تهیه شد. درحقیقت، درسنامه‌های کارگاه تربیت مربی نسخه کامل و پایانی مطالب لازم برای کارگاه‌ها نیست؛ بلکه مطالب بنیادین و آغازین برای مطالعه فراگیران است که سرنخ‌های لازم برای مطالعه بیش‌تر را در اختیار آنان قرار می‌دهد و با معرفی منابع گوناگون مربیان را از سردرگمی نجات می‌بخشد.

ط) یکی دیگر از پیشنهادهای حاصل از این طرح، که در گروه فلسفه برای کودکان محقق شد، گردهمایی فراگیران و علاقه‌مندان و اساتید و متخصصان در نشست‌های ماهیانه برای اشتراک ایده‌های نوین و تجارب عملی و رفع ابهامات و چالش‌هاست. اهمیت این گردهمایی تا بدان میزان است که تمدید گواهی تسهیل‌گری در حلقه‌های کندوکاو فلسفی منوط به شرکت در دست‌کم سه جلسه از نشست‌های ماهیانه طی یک سال است. در این نشست‌ها، اعضا ضمن بیان توفیقات و تجارب اجرایی خود، شکست‌ها و موانع پیش‌رو را با یک‌دیگر در میان می‌گذارند و بدین ترتیب، از نوعی حمایت مشارکتی برخوردار می‌شوند؛ زیرا آنان درمی‌یابند که در مواجهه با این مشکلات و موانع تنها نیستند و راه‌کارهایی را نیز از سایر اعضا و متخصصان دریافت می‌کنند. همچنین، در این نشست‌ها مربیان با تازه‌های حوزه فلسفه برای کودکان آشنا می‌شوند و شیوه‌های فکری و عملی خود را به روز می‌کنند.

در پایان، خاطر نشان می‌کنیم که نه فقط رشد، بلکه بقای همه جوامع، به تربیت افراد متفکر آن جامعه متکی است. بی‌شک، تربیت جامعه‌سازان آتی منوط به نگرش‌های تربیتی مربیان آن جامعه است. نگاهی دقیق به برون‌دادهای دوره‌های تربیت معلم فعلی نشان‌گر نیاز جدی به تحول در برنامه‌ریزی آموزش معلمان از سطوح آکادمیک تا دوره‌های ضمن

خدمت است. به یقین، تحقق تمامی آرمان‌های آموزشی برای کودکان مستلزم آماده‌سازی معلمان برای چنین کلاس‌های درسی است. معلمی که خود آماده و مشتاق فعالیت فکری با دانش‌آموزانش باشد کلاس درس را از محیطی گل‌خانه‌ای به باغستانی تبدیل می‌سازد که هر لحظه‌اش پر بار و ثمربخش است. بنابراین، لزوم برگزاری دوره‌های غنی و جامع تربیت مربی باید در تاروپود نظام آموزشی معلمان، از دوره‌های بدو خدمت تا دوره‌های ضمن خدمت تنیده شود و پایه‌های نگرشی و مهارتی آنان را مستحکم سازد.

پی‌نوشت

1. The International Council of Philosophical Inquiry with Children
2. Institute for the Advancement of Philosophy for Children.
3. Federation of Australasian Philosophy in Schools Associations.
4. Society for Advancing Philosophical Enquiry and Reflection in Education.

منابع

- سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی. ملکی (۱۳۸۵). *برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)*، تهران: انتشارات پیام اندیشه.
- “Doing Philosophy in the Classroom: a Handbook for Teachers” (2005). in: menon.eu.org/material/Handbook%20English.pdf
- Gardner, Susan (1999). “Participation in a ‘Community of Inquiry’ Nourishes Participants Perspective-Taking Capacity: A Report of a Two Year Empirical Study”, *Critical and Creative Thinking*, 6 (1) 1998 under the title: “Philosophy for Children Really Works!”
- Gordon, Mordechai (2008). “Between Constructivism and Connectedness”, *Journal of Teacher Education*, Vol. 59, No. 4.
- Green, L. (1997). “Philosophy for Children: One Way of Developing Children’s Thinking. Thinking”, *The Journal of Philosophy for Children*, Vol. 13, No. 2.
- Gregory, Maughn (2008). *Philosophy for Children: A Practitioner Handbook*, The Institute for the Advancement Philosophy for Children, Montclair State University.
- Handbook for graduate students in Philosophy for Children (P4C)
- Kennedy, David (2004). “The Philosopher as Teacher: The Role of a Facilitator in a Community of Philosophical Inquiry”, *Metaphilosophy*, Vol. 35, No. 5.
- Lipman, M. (1987). *Preparing Teachers to Teach for Thinking*, Philosophy Today, (Spring).

- Lipman, M. (1988). *Philosophy Goes to School*, Philadelphia: Temple University Press.
- Lipman, M. (2003). *Thinking in Education*, New York: Cambridge University Press.
- Lipman, M., A. M. Sharp and F. S. Oscanyan (1980). *Philosophy in the Classroom*, Philadelphia: Temple University Press.
- Moreno, Juan Manuel (2007). "Do the Initial and the Continuous Teachers' Professional Development Sufficiently Prepare Teachers to Understand and Cope with the Complexities of Today and Tomorrow's Education?", *Journal of Educational Change*, Vol. 8, No. 2.
- Philosophy for Children (p4c) Pathway. SAPERE
- Roth, W.M. (1994). "Student Views of Collaborative Concept Mapping: An Emancipatory Research Project", *Science Education*, Vol. 78.
- Turgeon, Wendy C. (2012). "The Place of 'Philosophy', in Preparing Teachers to Teach Precollege Philosophy-Notes for a conversation", *Analytic Teaching and Philosophical Praxis*, Vol. 32, Issue 2.
- Vygotsky, L.S (1962). *Thought and Language*, New York Willey.
- <http://www.montclair.edu/cehs/academics/centers-and-institutes/iapc/philosophy/affiliates-contact>
- <http://www.ualberta.ca/~phil4c/index.htm>
- <http://uwf.edu/logos/centers/fcpc.cfm>
- www.wou.edu/las/humanities/cannon.htm
- www.wmich.edu/philosophy/faculty.html#michael-pritchard
- www.philosophy4children.co.uk
- www.sapere.net
- www.fapsa.org.au
- www.kinderphilosophie.at
- www.cbfc.org.br
- <http://members.tripod.com/philotrain/aboutus.htm>
- www.fp.ulaval.ca/philoenfant
- <http://www2.erzwiss.uni-hamburg.de/personal/martens/martens.htm>
- www.filosofare.org
- www.p4c.org.nz
- www.spfil.pt/cpfc
- <http://koreanp4c.org/english/index.htm>
- www.filonenos.org